

Лекции по философии религии / Г. В. Ф. Гегель // Философия религии в 2х томах. – М.: Мысль, 1975. – Т.1. – 530 с. *Кант И.* Основоположения метафизики нравов / И. Кант. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2002. – 381с. *Ницше Ф.* Веселая наука. Сочинения в 2-х томах. / Ф. Ницше. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – 382с. *Новый Завет и книга Псалмов.* Английский вариант Новой Американской Стандартной Библии с параллельным переводом на современный русский язык (Псалмы в русском синодальном переводе). – Loves Park: SGA, 1990. – 1008р. *Фихте И.* Факты сознания. Назначение человека. Наукоучение. / И. Фихте. – М.: Харвест, АСТ, 2001. – 784с. *Шестаков В.П.* О любви и красотах женщин. Трактаты о любви эпохи Возрождения / В. П. Шестаков. – М.: Республика, 1992. – 368 с. *Fromm E.* The Art of Loving / E. Fromm. – London: Thorsons, 1995. – P. 20. *Hurwood B.* The Golden Age of Erotica / B. Hurwood. – Los Angeles: Sherbourne Press, 1965. – 320 p. *Kunstmann J.* The Transformation of Eros / J. Kunstmann. – Edinburgh, London: Oliver & Boyd, 1964. – p.21-23. *Nygren A.* Agape and Eros; a Study of the Christian Idea of Love. – Philadelphia: State University Press, 1953. – 764p. *Price A.* Love and Friendship in Plato and Aristotle. Fourth edition / A. Price - Oxford: Clarendon Press, 2004. – 264p. *Soble A.* The Structure of Love / A. Soble. – Yale: Yale University Press, 1990. – P. 21-37. *Ulman A. W.* Shelley on Eros. The Rhetoric of Romantic Love / A. W. Ulman. – Princeton: Princeton University Press, 1990. – P. 93-115

ТИМОНІНА А. Ю.

(*Маріупольський державний університет*)

СЛОВЕСНИЙ СИМВОЛ ТА ЗНАК: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ

Статтю присвячено визначенню словесного символу та знаку. Розглядаються існуючі підходи щодо питання наявності спільних та відмінних рис притаманних словам-символам та знакам, що функціонують в мові.

Ключові слова: словесний символ, знак, образ, структура символічного значення..

Тимонина А. Ю. Словесный символ и знак: общие и отличительные черты. Статья посвящена определению словесного символа и знака. Рассматриваются существующие подходы к вопросу о наличии общих и отличительных черт, присущих словам-символам и знакам, функционирующим в языке.

Ключевые слова: словесный символ, знак, образ, структура символического значения.

Timonina A. Yu. Word symbol and sign: common and different features. The article is devoted to the defining of such notions as word symbol and sign. The existing approaches to the question of common and different features of symbols and signs which function in the language are investigated.

Key words: word symbol, sign, image, structure of symbolic meaning.

Вивчення символів вже багато сторіч турбує різноманітних вчених в різних галузях. Так, наприклад, в стародавні часи цим питанням було присвячено роботи Платона та Аристотеля. Пізніше символ досліджували з точки зору математики та логіки, мистецтва, філософії та культурології (А. Р. Абдуллін, С. С. Аверінцев, Г. Гегель, Е. Кассіпер О. Ф. Лосев, Ф. Шеллінг, К. Г. Юнг), та гуманітарних наук (Н. Д. Арутюнова, В. В. Виноградов, Т. Г. Грушевицька, В. А. Звєгінцев, М. П. Кочерган, Ю. М. Лотман, В. А. Маслова, О. Г. Пестова, О. О. Потебня).

Метою даної статті виступає необхідність проведення аналізу слів-символів, образів та знаків, визначення їх спільних та відмінних рис з метою подальшого розмежування зазначених понять.

Зауважимо, що єдиного визначення поняття «символ» на сьогоднішній день не існує. У логіці й математиці він, як правило, не відрізняється від звичайного знаку та розглядається як «знак формально-мовного опису; в мистецтві – як універсальна естетична категорія, що розкривається через зіставлення, з одного боку, із суміжними категоріями художнього образу, з іншого – знака та алегорії» [Словник літературознавчих термінів 2000, с. 976–978]. Теоретики мистецтва бачать в символі вираз художньої ідеї, символ виступає як специфічний носій художнього образу. Символічне насамперед сполучають із ситуаціями втілення абсолютної реальності. Значення справжнього символу невід’ємне від його образної організації і відрізняється невичерпною полісемією. Гегель під символом розумів початкові, неясні і туманні відносини образу до ідеї. Символ не є безумовно самостійною реальністю, хоча, як і всякий знак, він наділений відносною самостійністю. У філософії символ трактується як «здатність матеріальних речей, подій, а також чуттєвих образів висловлювати ідеальний зміст, відмінний від безпосереднього, чуттєво-тілесного буття» [Словник західної філософії 1991, с. 276]. У культурології символ розглядається як «універсальна категорія культури», оскільки «культура і є символічно значущою діяльністю» [Свасьян 1980, с. 90].

Символ в семіотиці, філософії, лінгвістиці тощо прийнято розуміти як «знак, який припускає використання свого первинного змісту як форми для іншого змісту, свого роду конгломерат рівноцінних значень» [Маслова 2001, с. 96–97].

Визначення, запропоноване О. В. Шелестюк, перегукується з тлумаченням символу Ю. М. Лотманом, з точки зору якого «найбільш звичне уявлення про символ пов'язане з ідеєю деякого змісту, слугує у свою чергу планом вираження для іншого, як правило, культурно більш цінного, змістовного» [Лотман 1996, с. 147].

Символ розглядається як «деякий знаковий вираз вищої і абсолютної незнаковій сутності», його зміст є ірраціональним він свого роду «міст з раціонального світу у світ містичний» [Лотман 1996, с. 146]. На думку Ю. М. Лотмана, «навіть якщо ми не знаємо, що таке символ, кожна система знає, що таке її символ, і має потребу в ньому для роботи семіотичної системи» [Лотман 1996, с. 147]. У цьому значенні слово «символ» виступає як позначення особливої філософсько-естетичної категорії, що є, на наш погляд, досить значущим при розгляді символу з точки зору лінгвістики, оскільки саме в цій одиниці передбачається використання первинного змісту як форми іншого, більш абстрактного і загального змісту, де «вторинне значення, що виражає поняття, що не має особливого мовного вираження, об'єднується з першим під загальним означенням» [Шелестюк 1997, с. 125].

За визначенням С. С. Аверінцева, художній символ (грец. *σύμβολον* – знак, пізнавальна прикмета) – універсальна категорія естетики, яка найкраще піддається розкриттю через зіставлення з суміжними категоріями образу, з одного боку, і знаку – з іншого. Беручи слова розширено, можна сказати, що символ є образ, взятий в аспекті своєї знаковості, і що він є знак, наділений всією органічністю міфу і невичерпною багатозначністю образу. Кожен символ є образ (і всякий образ є, хоча б в деякій мірі, символ), але якщо категорія образу передбачає предметну тотожність самому собі, то категорія символу робить акцент на іншій стороні тієї ж суті – на виходженні образу за власні межі, на присутності якогось сенсу, інтимно злитого з образом, але йому не тотожного. [Аверінцев 1971, с. 365].

Можна зробити висновок, що основою для виникнення символу є асиметрія мовного знака, оскільки, як справедливо вказує З. Д. Попова, саме «з незворотного протиріччя між багатомірною системою розумових образів, що пояснюється здатністю мозку одноразово породжувати комплекси ідей, і лінійної організацією мовних знаків, для розгортання яких необхідний час (а на письмі ще й простір), Народжуються всі невідповідності плану змісту і плану вираження, тобто всі спроби вмістити до плану вираження більше одиниць значення за меншої кількості знаків мови» [Попова 1984, с. 8].

Здається, що у комунікативному аспекті багатозначність слова-символу пояснюється його семантичним ускладненням в структурі цілісного тексту. Здатність символу асоціюватися з іншими одиницями всередині контексту призводить до варіювання його семної структури і до його індивідуалізації в кожному новому словесному оточенні.

О. Ф. Лосєв говорячи про багатозначність слова, звертає увагу на той факт, що іноді людина стикається з цікавими випадками, коли знак мови має нескінченну кількість значень. Такий знак, за свідченням вченого, стає символом. Сміслова структура символу – багаторівнева, вона розрахована на активну внутрішню роботу сприймає. У роботі «Нариси античного символізму» О. Ф. Лосєв уточнює визначення символу, звертаючи увагу на те, що символ є нерозрізною тотожністю загального та особливого, ідеального і реального, нескінченного і кінцевого. «У ньому жодна сторона не переважає іншу, і обидві вони перебувають у рівновазі. У символі ідеального рівно стільки, скільки треба для реальності, і в ньому рівно стільки реального, скільки вимагає його ідеальна заданість» [Лосєв 1993, с. 20 – 21]. Погоджуючись з думкою О. Ф. Лосєва, ми вважаємо, що зміст символу не даний, а заданий; цей зміст не можна роз'яснити, а можна лише пояснити, співвідносячи його з подальшими символічними зчепленнями, які підведуть до більшої ясності, але не досягнуть чистих понять. Дана властивість символу – вказує на те, що будь-який знак може мати нескінченну кількість значень, тобто виступати символом.

Символ принципово багатозначний, тлумачення символу діалогічно, динамічно і нескінченно – символ спрямований на те, щоб через окреме явище вийти на цілісний образ світу. Багатозначність символу – це багатозначність особливого роду. Якщо полісемія звичайного мовного знака знімається в художньому контексті, то багатозначність символу, навпаки, акцентується. Пильна увага до цієї властивості символу з боку дослідників нерідко призводить до того, що його розглядають як феноменологічне вираження мовної полісемії.

Багатозначність у якості найважливішої властивості словесного символу, що свідчить про специфіку його структури як особливого типу знака, лежить в основі комплексності його змісту. Комплексність змісту словесного символу, на думку вчених (А. Р. Абдулліна, С. С. Аверінцева, О. Ф. Лосєва, З. Д. Попової, О. В. Шелестюк), характеризується рівноправністю реалізуються у ньому значень і «нескінченною кількістю смислів» [Абдуллін 1999]. На комплексність, як на відмінну рису символу, вказували ще німецькі романтики, зокрема Ф. В. Шеллінг. Слідом за ним О. Ф. Лосєв також підкреслює, що в символі є повна рівновага між внутрішнім і зовнішнім, ідеєю і змістом, ідеальним і реальним [Лосєв 1994, с. 40].

«Комплексність символу діалектично співвідноситься з його єдністю – складові змісту символу не тотожні самим собі, але дають нову сутність, амальгаму двох значень ...» [Шелестюк 1997, с. 131].

При цьому пряме значення в символі зберігає свою самостійність, його положення по відношенню до абстрактних символічних значень рівноправно [Шелестюк 1997, с. 131].

Символічне значення засвоюється і словом-найменуванням. І в цьому ключі ім'я має розглядатися як знак, символічний заступник об'єкта. Так з'являлися специфічні для кожної національної культури

мовні образи, символи, символічна система в цілому, де кожен елемент є знаком і в плані вираження, і в плані змісту, оскільки його зміст слугує планом вираження для іншого, культурно більш цінного, змісту. Таким чином, вживаючись у символічній функції, слово виявляється як би двонаправленим, це своєрідна формула, що кодує взаємини двох різних за своїм характером і протиставлені за низкою ознак значень – лексичного значення слова та значення символу. Перше спирається на певні лексичні зв'язки, друге – мається на увазі, для його розкриття потрібна своєрідна розгадка на основі контексту, або мовної пресупозиції [Кошарна 2008].

Треба звернути увагу на розуміння О. Ф. Лосевим співвідношення між символом і знаком, на його спроби подолання величезної плутанини термінів і понять. Символ речі є її внутрішньо-зовнішнє вираження, її знак. Як вказує вчений, «якщо всякий символ є вираженням, то далеко не всяке вираження є символом; і якщо всякий символ речі є її знаком, то знов-таки далеко не всякий знак речі є її символом» [Лосев 1976, с. 25]. Отут для символу речей або подій необхідне їхнє внутрішнє життя відомого ступеня напруження, необхідна їхня зовнішня сторона, по якій можна було б судити про цю напруженість, хоча для неї зовсім не обов'язкове будь-яке барвисте розмалювання, а досить тільки схематичного зображення або структурного об'єднання складових її елементів. Лосев намагається встановити чітку грань між символом і знаком. «Символ є знак, але аж ніяк не всякий знак є символ», зазначає мислитель [Лосев 1976, с. 38]. За Лосевим, символ є різновидом знаку, але й знак в деякому сенсі теж є символом, «Символ є розгорнутий знак, але знак теж є нерозгорнутим символом, його зародком» [Лосев 1976, с. 105]. Будь-який символ, як і знак, це модель певної предметності, вказує мислитель, але символ вимагає для себе не просто моделі, а такої моделі, що породжує, тобто моделі художнього твору. «Модель художнього твору повинна бути така, щоб вона як би розливалася по всьому художньому твору, обіймала й обвивала його у вигляді якогось ідейно-художнього, тобто значеннєвого, потоку» [Лосев 1976, с. 107].

Як зазначає вчений, «символ є різновидом знаку і знак є різновидом символу, будь-який знак може мати безкінечну кількість значень, тобто бути символом» [Лосев 1976, с. 64]. Розрізняють три типи знаків: знак-зображення – схожість його з об'єктом носить характер безперервний: наприклад, малюнок дерева та дерево; знак-індикатор – подібність між ними неоднозначна, має статичний характер: наприклад, дим – індикатор вогню; знак-символ – дискретний характер відношення; «відповідність між класами денотатів та символів має тенденцію до взаємної однозначності» [Лосев 1976, с. 140].

Таким чином, хоча знаковий характер символу очевидний, але все ж таки він відрізняється від знака. Для того, щоб предмет, дія або якість стали символом недостатньо знаковості. Необхідна також наявність глибинних історичних коренів, семантичних коренів, семантичних зв'язків, які б дозволяли включити це явище до широкого національно-культурного контексту [Лосев 1976, с. 141].

Знак і символ однаково можливі тільки за умови їхнього моделюючого функціонування. Але моделююча структура символу набагато значніше, помітніше, глибше й набагато більше зливається з почуттєвими й матеріальними прийомами і матеріалами художника. «Символ не просто позначає нескінченну кількість індивідуальностей, але він є і законом їхнього виникнення» [Лосев 1976, с. 108].

Символ, за словами Н. Д. Арутюнової, слід відрізнити від знаку, бо знаки конвенціоналізуються, а символи канонізуються: хрест стає символом християнської віри, символом страждань, символом об'єднання простору та ін. Символ, на відміну від знака, не передбачає прямої вказівки на денотат. «Знаками регулюють рух по земним, водним і повітряним шляхам, символи ведуть по дорогах життя» [Арутюнова 1999, с. 342].

Формування символу відбувається шляхом «використання мовної одиниці, узятої в нерозривній цілісності її плану вираження і плану змісту для позначення стороннього, зазвичай абстрактного за характером, денотата» [Абдуллін 1999, с. 91].

«З точки зору смислового змісту, – пише О. В. Шелестюк, – символи представляються складними знаками з єдиним комплексом в плані змісту, який створюється складанням або поєднанням значень (в мовному відношенні) або концептів (в змістовно-логічному відношенні)» [Шелестюк 1997, с. 127]. Отже, якщо знак набуває все нових і нових значень, смислів, то він отримує властивості символу.

Слід зазначити, що символ – це не просто знак, що позначає ті чи інші предмети і явища, – він являє собою структуру, яка містить вказівки на внутрішньопсихічні явища, для яких він є узагальненим і нерозгорнутим знаком. У символі також міститься узагальнений принцип подальшого розгортання вкладеного в нього смислового змісту. Він являє собою “зустріч” відомих конструктів свідомості з тим чи іншим потенційним її змістом. Інакше кажучи, символ є результатом взаємодії несвідомого зі свідомістю [Яремчук 2009, с. 262].

Отже, підводячи підсумки, визначимо, що словесний символ – це слово, що використовує своє мовне значення для умовного іменування певного об'єкту і тим самим істотно розширює смислову перспективу яка позначається за рахунок своєї багатозначності і семантичного потенціалу. Крім того, словесний символ може включати в себе зображення якого-небудь конкретного предмета, але крім того він передає все різноманіття почуттів, емоцій і понять, які асоціюються з графемою цього предмета.

Література

Абдуллин А. Р. Культура и символ / А. Р. Абдуллин. – Уфа, 1999. – 216с. *Аверинцев С. С.* Символ художественный / С. С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия. Т. 6. – М., 1971. – С. 350 – 365. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. *Кошарная С. А.* Миф, символ, метафора: пересечение в слове / С. А. Кошарная // Російська філологія. Український вісник. – Х. : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2008. – № 3–4 С. 14 – 18. *Лосев А. Ф.* Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев. – М., 1993. – С. 10 – 30. *Лосев А. Ф.* Проблема художественного стиля / А. Ф. Лосев. – Киев, 1994. –С. 24 – 85. *Лосев А.* Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 181 с. *Лотман Ю. М.* Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Внутри мыслящих миров: Человек – Текст – Семиосфера – История. – М., 1996. – С. 139 – 149. *Маслова В. А.* Лингвокультурология. / А. В. Маслова – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения). Учебное пособие / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж, ун-та, 1984. – 148с. *Свасьян К. А.* Проблема символа в современной философии / К. А. Свасьян. – Ереван, 1980. – 143с. Символ // Словарь западной философии. – М., 1991. – С. 270 – 280. Символизм // Словарь литературоведческих терминов. – М, 2000. – 1462 с. *Шелестюк Е. В.* О лингвистическом использовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания – М. : «Наука», 1997. – №4. С. 125 – 142. *Яремчук О. В.* Індивідуальна авторська міфотворчість як самоініціація суб'єкта в культурі / О. В. Яремчук // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць. Вип. 9. – К., 2009. – С. 261–270.